

การพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาสในชุมชนชายขอบ

สมบัติ ฤทธิเดช¹

Sombat Rittidet

ความนำ

บทความเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาสในชุมชนชายขอบ” ได้สังเคราะห์องค์ความรู้จากกิจกรรมการถอดบทเรียนของผลการวิจัยเรื่อง “โครงการพัฒนาเครือข่ายการจัดการเชิงพื้นที่เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์และการขับเคลื่อนการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กและเยาวชนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง” ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสุขภาพ (สสส.) ร่วมกับสถาบันรามจิตติ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2555 ซึ่งการนำเสนอบทความเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเชิงประเด็นปัญหาเด็กและเยาวชน ประเภทเด็กด้อยโอกาสในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดมหาสารคาม วัตถุประสงค์ของการถอดบทเรียนคือ (1) เพื่อศึกษาองค์ความรู้จากการถอดบทเรียนเด็กด้อยโอกาสในด้านสถานการณ์เด็กด้อยโอกาสจังหวัดมหาสารคามปัจจัยที่ทำให้เป็นเด็กด้อยโอกาส และ (2) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาสในจังหวัดมหาสารคาม

วิธีดำเนินการถอดบทเรียน

ผู้เขียนร่วมกับคณะผู้วิจัยได้จัดเวทีถอดบทเรียนวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556 ณ แหล่งเรียนรู้ชุมชนบ้านหลังเรียนปู่ทวดครูสิงห์ ฤทธิเดช บ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม มีผู้เข้าร่วมถอดบทเรียนประกอบด้วยเด็กด้อยโอกาสจำนวน 5 คน นักวิชาการด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชนจำนวน 2 คน ผู้ปกครองเด็กด้อยโอกาสจำนวน 5 คน และคุณครูจำนวน 1 คน จากโรงเรียนบ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคามโดยมีเครื่องมือที่ใช้ในการถอดบทเรียนคือ แนวคำถามสำหรับให้บุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรมได้เล่าเรื่องตามประเด็นที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การถอดบทเรียน

องค์ความรู้การถอดบทเรียนเด็กด้อยโอกาส

สำหรับกิจกรรมถอดบทเรียนเด็กด้อยโอกาสได้นำเสนอองค์ความรู้ในประเด็นเกี่ยวกับสถานการณ์เด็กด้อยโอกาส ปัจจัยที่ทำให้เป็นเด็กด้อยโอกาส วงจรชีวิตเด็กด้อยโอกาสในชุมชนชายขอบ และแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาส ปัจจัยที่เกื้อหนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาสและสรุป ซึ่งแต่ละประเด็นปรากฏรายละเอียดดังนี้

สถานการณ์เด็กด้อยโอกาส

เด็กด้อยโอกาสเป็นเด็กประเภทใดบ้างได้มีนักวิชาการให้นิยามความหมายไว้เป็นเด็กหลายประเภท กมลินทร์ พินิจภูวดล (2541 : 7) และคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมแห่งชาติ (เว็บไซต์ www.nesdb.go.th)

¹ รองคณบดีฝ่ายวิจัยและพัฒนาคุณภาพการศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

ข้อมูล ณ วันที่ 7 ธันวาคม 2554.) ได้ให้ความหมายว่า เด็กด้อยโอกาส หมายถึง เด็กที่อยู่ในสภาวะยากลำบาก เนื่องจากมีชีวิตความเป็นอยู่ด้อยโอกาสมากกว่าปกติทั่วไป ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ ปัญหาอื่น ๆ ที่จำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือเป็นกรณีพิเศษเพื่อให้ชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีพัฒนาการที่ถูกต้องเหมาะสมกับวัยและสามารถบรรลุถึงศักยภาพขั้นสูงสุดได้และได้จำแนกเด็กด้อยโอกาสเป็นกลุ่มประกอบด้วย (1) เด็กถูกละเมิดสิทธิเป็นเด็กที่ถูกกระทำทารุณหรือถูกเอาเปรียบในลักษณะต่างๆโดยบุคคลอื่นกระทำมีลักษณะเป็นการประทุษร้ายต่อร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สติปัญญา ตลอดจนการกระทำทารุณทางเพศ (2) เด็กเร่ร่อนเป็นเด็กที่ไร้ที่พึ่งพาอาศัยอย่างเป็นทางการ อาศัยนอนตามใต้สะพาน สวนสาธารณะ ถนน (3) เด็กที่อยู่ในบริการทางเพศ เรียกว่า โสเภณีเด็กหมายถึงบุคคลทั้งเพศชายหญิงที่มีอายุตั้งแต่ 18 ปี สัมผัสใจหรือถูกบังคับล่อลวงให้ฝึกอาชีพขายบริการทางเพศ ไม่มีโอกาสจะเข้ารับการการศึกษา (4) เด็กถูกทอดทิ้ง (5) เด็กที่ถูกทำร้ายทารุณ (6) เด็กในสถานพินิจ (7) เด็กในชนกลุ่มน้อย (8) เด็กติดสารระเหยและสารเสพติด (9) เด็กที่ติดเชื้อเอดส์หรือมีพ่อแม่เป็นเอดส์ และ(10) เด็กที่ยากจนเป็นพิเศษ เป็นเด็กที่ครอบครัวมีฐานะยากจนมาก อยู่ในท้องถิ่นทุรกันดาร ห่างไกลความเจริญ ไม่มีโอกาสเข้ารับการการศึกษาเหมือนเด็กปกติทั่วไป

การแบ่งประเภทเด็กด้อยโอกาสดังกล่าวมา ชี้ให้เห็นว่า เด็กและเยาวชนในสังคมไทยมีเด็กด้อยโอกาสกระจายอยู่ตามจังหวัดทั่วทุกภาคของไทย เช่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากผลของการศึกษาโครงการวิจัย “พัฒนาเครือข่ายการจัดการเชิงพื้นที่เพื่อการวิเคราะห์สถานการณ์และขับเคลื่อนการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กและเยาวชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง” กรณีศึกษาในส่วนจังหวัดมหาสารคาม พบว่ามีเด็กด้อยโอกาส จำนวน 58,880 คน เป็นชาย จำนวน 30,880 คนและเป็นหญิง 28,000คน และมีเด็กด้อยโอกาสประเภทยากจนมากที่สุดจำนวน 56,381 คน (เว็บไซต์ <http://www.bopp-obe.info/> ของสำนักคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ข้อมูล ณ วันที่ 25 พฤศจิกายน 2553) ผลการสำรวจข้อมูลเด็กด้อยโอกาสของจังหวัดมหาสารคาม เด็กด้อยโอกาสประเภทยากจนจำนวนมากที่สุด เป็นปัญหาพื้นฐานของประเทศไทยที่มีค่ากล่าวไว้ว่า “ถ้าแก้ความยากจนไม่ได้ประเทศจะจมปลักติดหลุมล้าหลังไปตลอดไป” และสังคมไทยถูกหล่อหลอมกันมาให้เป็นสังคมที่เกลียดคนจน เพราะคนจนต้องทำงานต่ำ มีรายได้น้อย เรื่องร้ายที่สุดถ้าทำผิดจะถูกลงโทษรุนแรงกว่าคนรวย ฯลฯ ความเกลียดคนจนในสังคมไทยยังนำไปสู่ปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม กฎหมายและอื่นๆ (ประเวศ วะสี. 2544 : 33) เช่นเดียวกับความยากจนของเด็กเยาวชน จากผลการศึกษาของสถาบันรามจิตตินำเสนอข้อมูลพฤติกรรมเด็กเยาวชนไม่ได้อาศัยอยู่กับพ่อ-แม่ พ่อ-แม่ แยกทางกันหรืออพยพไปทำงานต่างถิ่น ส่งผลให้เด็กไม่ได้ใกล้ชิดกับพ่อ-แม่ ขาดความอบอุ่นมีพฤติกรรมเสี่ยงโดดเรียน หนีเรียน เพื่อหารายได้ช่วยตนเองหรือไปอยู่ที่บ้านเพื่อนถูกชักชวนเที่ยวเตร่ เสพสิ่งเสพติด ทำให้ออกโรงเรียนกลางคันเกิดขึ้นได้ในอนาคตเพราะปัญหาของความยากจน (สถาบันรามจิตติ. สมุดข้อมูลตัวบ่งชี้รายจังหวัด. 2549 : 13)

ปัจจัยที่ทำให้เป็นเด็กด้อยโอกาส

การศึกษาวิถีชีวิตของเด็กด้อยโอกาสยากจนนอกจากรายงานผลการวิจัย ผู้เขียนและคณะที่มีวิจัยของโครงการ ได้ศึกษาจากการถอดบทเรียน เมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556 จากองค์กรและบุคคลที่เกี่ยวข้องกับ

เด็กด้อยโอกาส พบว่าเด็กด้อยโอกาสจังหวัดมหาสารคาม มีอายุหกปีถึงสิบแปดปี เป็นเด็กด้อยโอกาสในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนที่มีสภาพปัญหาการแร้นแค้นด้อยโอกาสเกิดจากสาเหตุ (1) “ความยากจน ความยากจนเป็นปัญหาของความด้อยต่างๆ หมดยุคหลายด้านด้วยกัน” (2) “ครอบครัวยากจน คือผู้ปกครองหัวหน้าครอบครัวมีปัญหาด้านการประกอบอาชีพ หัวหน้าครอบครัวมีสุขภาพทางสุขภาพไม่สามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้ หรือหัวหน้าครอบครัวต้องโทษ ขาดผู้นำของครอบครัว ทำให้เด็กอยู่ในสภาวะเสี่ยงและครอบครัวมีปัญหาหาร้างต้องเดินทางออกไปประกอบอาชีพต่างถิ่น เด็กและเยาวชนอยู่ในการดูแลของญาติพี่น้องหรือคนแก่” (3) เด็กที่ถูกละเมิดทางเพศ เช่น “เด็กที่ถูกพ่อเลี้ยงกระทำ ห่วงเซาที่เราพบจะเป็นห้องเดียวทั้งนอน ทั้งกิน นั่งเล่น เป็นห้องเดียวกันไม่มีสัดส่วน ไม่มีการกั้นห้องเพื่อทำธุระส่วนตัว และแม่ไปรับจ้างแต่เช้ามืด ปลอมให้เด็กอยู่กับพ่อเลี้ยงตามลำพัง” (4) “เด็กไม่เข้าใจในสิทธิตนเอง ไม่ทราบองค์กรหรือหน่วยงานใดที่ได้ให้บริการทางการศึกษา ไม่ทราบถึงพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็ก พ.ศ. 2546 หรือได้รับสวัสดิการคุ้มครอง” และ (5) “เด็กด้อยโอกาสอีกกลุ่มหนึ่งไม่ได้เข้าสู่ระบบฐานข้อมูล มีเลขบัตรประชาชน 13 หลัก (การถอดบทเรียนเด็กด้อยโอกาสจังหวัดมหาสารคาม วันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556 ณ แหล่งเรียนรู้ชุมชนบ้านหลังเรียนปู่ทวดครูสิงห์ ฤทธิเดช จังหวัดมหาสารคาม)

นอกจากนี้เด็กด้อยโอกาสแร้นแค้นโอกาสได้เข้าสู่ความด้อยโอกาสจากการได้พูดคุยกับเด็กที่ออกโรงเรียนกลางคืนให้เหตุผลว่า “ออกจากโรงเรียนเพราะมีผลการเรียนติด ร และ 0 (ศูนย์) หลายวิชา เปื่อการเรียนจึงออกจากโรงเรียนในระบบไปเข้าเรียนตอนนอกระบบที่ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนแต่ก็เรียนไม่จบเพราะใช้เวลาไปเที่ยวเตร่กับเพื่อน” และเด็กบางคนขาดโอกาสได้รับการศึกษาเพราะครอบครัวยากจนมีพ่อแม่หลายคนไม่รู้จะอยู่กับใคร เพราะพ่อก็แต่งงานใหม่ไปอยู่ด้วยก็ลำบาก แม่ก็แต่งงานใหม่ไปอยู่ด้วยก็ทะเลาะกับพ่อใหม่ จึงหนีออกจากบ้านหางานทำตามลำพัง เป็นเด็กเสิร์ฟอาหารและมีท้องก่อนวัยอันควร สุดท้ายชีวิตก็จบลงที่มีท้อง เข้ามาพักอยู่ในบ้านพักเด็กและครอบครัว (เด็กชายเอ และเด็กหญิงบี (นามสมมติ) ถอดบทเรียน วันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556 ณ แหล่งเรียนรู้ชุมชนบ้านหลังเรียนปู่ทวดครูสิงห์ ฤทธิเดช จังหวัดมหาสารคาม)

ผลการศึกษาขององค์ความรู้เด็กด้อยโอกาสจากเวทีถอดบทเรียนในจังหวัดมหาสารคาม สรุปได้ว่าสภาพการณ์เด็กด้อยโอกาสของความแร้นแค้นโอกาสเกิดจากปัญหาคือความยากจน โดยครอบครัวขาดผู้นำไม่สามารถประกอบอาชีพ เกิดจากการเลี้ยงดู ขาดการเอาใจใส่ พ่อแม่ไปประกอบอาชีพต่างถิ่น ทางด้านการศึกษา ขาดครอบครัวที่อบอุ่นและถูกทารุณทางเพศ ทำให้มีสภาพจิตใจหวาดกลัว อับอาย ไม่เป็นที่ยอมรับของคนในสังคมไม่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารว่าตนเองจะได้รับสิทธิสวัสดิการคุ้มครองสิทธิเด็กจากหน่วยงานใดและบางคนไม่ได้มีบัตรประชาชนเป็นเด็กไร้สัญชาติไม่ได้เข้าสู่ระบบฐานข้อมูล เป็นเด็กที่ตกสำรวจโดยภาครัฐ มีการทำงานไม่เข้าถึงกลุ่มเด็กด้อยโอกาส และที่เป็นปัญหารุนแรงมากที่สุด ส่วนหนึ่งคือตัวของเด็กเอง เปื่อการเรียน ครอบครัวแตกแยกจึงใช้ชีวิตแบบประชดมีชีวิตอยู่ไร้จุดหมายปลายทาง เมื่อมีปัญหาแก้ไขเยียวยาชีวิตไม่ได้ ถึงแม้เจ้าหน้าที่รัฐได้ช่วยเหลือ เช่นกรณีเด็กหญิงเสิร์ฟอาหาร จากประเด็นเด็กด้อยโอกาสแร้นแค้นโอกาสตามปรากฏการณ์ทางสังคมที่กล่าวมา ชี้ให้เห็นว่าสภาพชีวิตของเด็กด้อยโอกาสยากจนมีอยู่ทั่วทุกภาคของสังคม อย่างไรก็ตามทุกภาคส่วนควรร่วมมือกันส่งเสริมคุณภาพชีวิตของเด็กด้อยโอกาสให้มีโอกาสฟื้นฟูชีวิตดีขึ้น โดยแนวทางที่หลากหลายตามบริบทของท้องถิ่น สังคม

วัฒนธรรม ที่เด็กด้อยโอกาสอาศัยอยู่ เช่น ชีวิตของเด็กด้อยโอกาสของชุมชนชายขอบ ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วงจรชีวิตเด็กด้อยโอกาสในชุมชนชายขอบ

การดำเนินชีวิตของเด็กด้อยโอกาสยากจนที่ด้อยโอกาสทางการศึกษา อันเนื่องมาจากปัญหาความยากจนทางเศรษฐกิจนั้นโดยทั่วไปจะต้องให้การบริการทางการศึกษาแก่เด็กด้อยโอกาสตามสิทธิพื้นฐานที่พึงมีพึงได้ โดยระยะยาวจำเป็นต้องหาทางป้องกันมิให้เด็กด้อยโอกาสเพิ่มจำนวนมากขึ้น เช่น ในกรณีเด็กด้อยโอกาสที่ครอบครัวมีปัญหาทางเศรษฐกิจจำเป็นต้องมีการกระจายรายได้ไปสู่ชนบท โดยการสร้างงาน การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนสถาบันครอบครัว ดังกรณีตัวอย่าง ชีวิตเด็กด้อยโอกาสชุมชนชายขอบ ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งมีสภาพทางกายภาพประกอบไปด้วยหมู่บ้านแปดหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านกุดแคนหมู่ 2 และหมู่ 6 บ้านสวนมอนหมู่ 7 บ้านนาคเขียนหมู่ 4 บ้านหนองอีดำหมู่ 3 และบ้านหนองโนหมู่ 1 หมู่ 5 และหมู่ 8 จำนวนประชากรชาย 3,489 คนและหญิงจำนวน 3,058 คน รวม 6,547 คน และจำนวนเด็กด้อยโอกาสทางการศึกษาประเภทยากจนในโรงเรียนขนาดเล็กบ้านกุดแคนจำนวน 52 คน โรงเรียนบ้านนาคเขียนจำนวน 68 คนและโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษานานกเขียนอีดำ จำนวน 120 คน รวมจำนวนเด็กด้อยโอกาสทางการศึกษาประเภทยากจนจากโรงเรียนสามแห่ง รวมจำนวน 240 คน บางคนมีสภาพปัญหาครอบครัวยากจนเกิดจาก (1) เด็กที่พ่อแม่ติดยาเสพติด (2) พ่อ-แม่หย่าร้าง (3) พ่อเฒ่าแม่เฒ่า (4) เด็กเป็นกำพร้าเฒ่า พ่อ-แม่อพยพไปขายแรงงานอาศัยอยู่กับปู่ย่า ตายายหรือลุงป้า (5) เด็กกำพร้า พ่อ-แม่เสียชีวิต และควรได้รับการบริการทางการศึกษาในระบบนอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (รายงานแผนปฏิบัติงานองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโน. 2552-2555 : 11) จากสภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาสในชุมชนชายขอบตำบลหนองโน ทำให้คณะที่มิวิจัยในโครงการพัฒนาเครือข่ายเชิงพื้นที่ฯ ดังกล่าวมาข้างต้นได้จัดโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาส ซึ่งเป็นโครงการที่เด็กและเยาวชนต้องการในด้านเสริมทักษะอาชีพได้แก่โครงการสัมมนาอาชีพการแปรรูปขนมเห็ด

แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาส

จากปัญหา วิถีชีวิตของเด็กด้อยโอกาสที่ยากจนแต่ได้รับบริการทางการศึกษาเป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วนที่ชุมชนชายขอบตำบลหนองโน ทั้ง 8 หมู่บ้านต้องร่วมมือกับทุกหน่วยงานโดยมีภาครัฐ องค์กรภาคเอกชน ครอบครัว ชุมชน ท้องถิ่นเข้ามาจับมือและร่วมมือรับผิดชอบส่งเสริมการจัดการศึกษาแก่เด็กด้อยโอกาสให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เพราะชุมชนตำบลหนองโนมีศูนย์การเรียนรู้ที่ได้ให้บริการด้านการศึกษาแบบอ้อยอาศัยกับประชาชนที่สนใจเข้ามาใช้บริการโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายให้บริการกับชุมชนทุกช่วงวัย เรียกว่าแหล่งเรียนรู้ชุมชนบ้านหลังเรียนปทุมทศครูสิงห์ ฤทธิเดช ตั้งอยู่บ้านเลขที่ 1 หมู่ที่ 6 บ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ได้จัดกิจกรรมในวันเสาร์และวันอาทิตย์ มีการทำงานแบบมีส่วนร่วมกับเครือข่ายภาคประชาชน ชุมชน เข้ามาหนุนเสริมการพัฒนาการเรียนรู้ให้กับผู้ที่สนใจหลายๆ องค์กร เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนสร้างเสริมสุขภาพ(สสส.) สถาบันรามจิตติ สำนักงานเกษตรจังหวัด ศูนย์เบิ่งแสงลูกหลานชาวอีสาน คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ได้ร่วมมือกันพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาสยากจน ที่เป็นสมาชิกโครงการแหล่งเรียนรู้ชุมชนบ้านหลังเรียน

ปทุมทศครูสิงห์ ฤทธิเดช ให้ได้เรียนรู้ฝึกวิชาชีพสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวและตนเองหลายกิจกรรม และเพื่อส่งเสริมหลักสูตรในระบบโรงเรียนจัดการเรียนรู้ชุมชนตนเองจากเรื่องที่ใกล้ตัวเรื่องสัมมาอาชีพการแปรรูปเห็ด โดยการเรียนรู้ตามอรรถาธิบายเสริมสร้างทักษะชีวิต ปฏิบัติจริงสอดคล้องกับบริบทของชุมชน โดยมีแหล่งเรียนรู้ชุมชนบ้านหลังเรียนเป็นกลไกขับเคลื่อนการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาสประเภทยากจน ชีวิตเด็กด้อยโอกาสในชุมชนชายขอบตำบลหนองโนทั้ง 8 หมู่บ้านได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกโครงการแหล่งเรียนรู้ชุมชนบ้านหลังเรียนปทุมทศครูสิงห์ ฤทธิเดช จำนวน 52 คนเป็นสมาชิกที่มีอายุตั้งแต่ 6-18 ปีทั้งเพศชายและเพศหญิง เป็นกลุ่มเด็กด้อยโอกาสจากสภาพครอบครัวที่ยากจน ลักษณะครอบครัวเป็นกำพร้าที่ยืมที่พ่อแม่แม้อยู่คงมีชีวิตอยู่โดยให้ลูกอยู่ในความดูแลของตา-ยาย ลุงและป้า เพราะพ่อแม่แม่พวยไปทำงานต่างถิ่นและในจังหวัดมหาสารคามคือศูนย์พัฒนาประชากรจังหวัดมหาสารคาม ทำให้เด็กด้อยโอกาสเหล่านี้มีสภาพเป็นเด็กมีปัญหาการเรียนช้า เรียนติดศูนย์ ติด ร เบื่อเรียน และขาดแคลนทุนทรัพย์ด้านการเรียน ทำให้ผู้เขียนและคณะที่มิวิจัยในโครงการร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) และสถาบันรามจิตติได้ร่วมมือกับภาคประชาชนที่มีทุนทางสังคมในชุมชนที่เข้มแข็งจัดกิจกรรมสัมมาอาชีพหลายๆ กิจกรรมเช่น กิจกรรมการเลี้ยงไก่พันธุ์ไข่ การปลูกผักปลอดสารพิษ การเรียนรู้จากโรงเรียนลูกชานา การเรียนรู้สัมมาอาชีพการแปรรูปเห็ด ฯลฯ กิจกรรมที่หลากหลายรูปแบบ เด็กด้อยโอกาสจำนวน 52 คน มีสิทธิเลือกเรียนรู้ได้ตามฐานการเรียนรู้ที่ตนเองสนใจ โดยวิธีการปฏิบัติงานใช้ทักษะทางสังคมเรียกว่า 5 ป. ป.1 หมายถึงการเปิดประตูใจ ป.2 หมายถึงการปฏิบัติสัมพันธ์ ป.3 หมายถึงการปฏิบัติงาน ป.4 หมายถึงการปรับปรุงประเมินผลงานและ ป.5 การประยุกต์ใช้ ซึ่งรายละเอียดการปฏิบัติงานนำเสนอกรณีตัวอย่างศึกษาฐานการเรียนรู้สัมมาอาชีพการแปรรูปเห็ด ดังนี้

ป. 1 เปิดประตูใจ

ป.1 หมายถึง การเปิดประตูใจเพื่อการแสวงหาเครือข่ายเข้ามาพัฒนาเด็กด้อยโอกาสแบบมีส่วนร่วมโดยจัดตั้งคณะทีมงานมีเจ้าภาพหลักคือคณะทีมงานแหล่งเรียนรู้ชุมชนบ้านหลังเรียนปทุมทศครูสิงห์ ฤทธิเดช ตระกูลฤทธิเดชร่วมกับเจ้าภาพร่วมภายในชุมชนประกอบด้วยกลุ่มสตรีแม่บ้าน เด็กและเยาวชนด้อยโอกาสที่เข้าร่วมโครงการ ผู้นำชุมชน ผู้ปกครองเด็กและเยาวชนด้อยโอกาสและปราชญ์ชุมชน เชื่อมโยงกับองค์กรสหวิชาชีพทางสังคมภายนอกเข้ามาหนุนเสริม ประกอบด้วยสำนักงานพัฒนาทางสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ สำนักบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม องค์กรการบริหารส่วนตำบลหนองโน โรงเรียนบ้านกุดแคน โรงเรียนบ้านนาถเขียนและโรงเรียนบ้านหนองโนอีดำ ซึ่งเจ้าภาพร่วมทั้งภายในและภายนอกได้ร่วมมือกันทำงานด้วยการเปิดประตูใจประชุมร่วมกันทำงานแบบ 8 ร. เริ่มต้นจาก (1) ร่วมวางแผน (2) ร่วมประชุม (3) ร่วมปฏิบัติงาน (4) ร่วมรับฟังข้อเสนอแนะ (5) ร่วมแก้ไขปัญหา (6) ร่วมประเมินผลงาน (7) ร่วมชื่นชมและ (8) ร่วมรับผลประโยชน์ร่วมกัน จากการทำงานแบบมีส่วนร่วมหลายๆเจ้าภาพมาร่วมกันพัฒนาเด็กด้อยโอกาสยากจนให้ฝึกปฏิบัติสัมมาอาชีพกรณีการแปรรูปเห็ด จากภาพประกอบ



ภาพประกอบ 1 การเปิดประตูใจคือการประชุมแสวงหาเครือข่ายทำงานร่วมกัน

ป.2 การปฏิสัมพันธ์กับเครือข่าย

ป.2 หมายถึง การปฏิสัมพันธ์กับเครือข่ายเกิดขึ้นจากสมาชิกในโครงการได้เรียนรู้ร่วมกันโดย
ปราชญ์ชุมชนเป็นครูคิดแผ่นดินถ่ายทอดความรู้ เรื่องแหยมเห็ด ปัจจัยการสนับสนุนการเรียนรู้เกิดจากทุนชุมชน
บ้านกุดแคนมีเกษตรกรทำอาชีพเสริมเพาะเห็ดหลายชนิดในหมู่บ้าน เกษตรกรที่มีโรงเพาะเห็ดมีจิตอาสาเข้ามาเป็น
ต้นทุนการผลิตคือเป็นครูสอน อธิบายความรู้เรื่องเห็ดนางฟ้าที่โรงเพาะเห็ด “เห็ดนางฟ้าเป็นเห็ดที่สามารถเพาะขาย
เปิดอาชีพเสริมในครัวเรือน มีวิธีการทำก่อนเห็ดนางฟ้า อุปกรณ์ใช้ในการเพาะเห็ดนางฟ้า ดังนี้ (1) ตีเกลือ 5 ซีด
(2) ปูนขาว 10 กิโลกรัม (3) รำอ่อน 10 กิโลกรัม (4) ขี้เลื่อยไม้ยางพารา 10 กระสอบ (5) แปะข้าวเจ้า 2 กิโลกรัม
สำหรับวิธีการเตรียมวัสดุเพาะให้น้ำวัสดุทั้งหมดที่กล่าวมาผสมกัน เติมน้ำประมาณ 1 ถัง นำ มาคลุกเคล้ากันแล้ว
นำไปอัดใส่ในถุงพลาสติกให้มีน้ำหนักถุงละ 1 กิโลกรัมส่วนที่ปากถุงจะใช้จุกพลาสติกปิดเพื่อให้เห็ดสามารถออกดอก
ได้สะดวก จากนั้นนำวัสดุที่เตรียมแล้ว ไปเข้าห้องเตาอบไอน้ำทิ้งไว้ประมาณ 6 ชั่วโมงจึงนำออกมาจากเตาอบ แล้ว
มาเชยเชื้อเห็ดใส่ลงในถุงจากนั้นตั้งผึ่งลมไว้ในที่โล่งโปร่งประมาณ 1 เดือนสังเกตดูจะเห็นเชื้อเห็ดเจริญเติบโต
กระจายเต็มถุงแล้วจึงนำไปไว้ในโรงเรือนเพาะเห็ด โรงเรือนเพาะเห็ดต้องเป็นโรงเรือนปิดทึบและความชื้น
สำหรับวิธีการในการทำให้โรงเรือนมีความชื้นขึ้นทำได้โดยการใช้น้ำรดวันละ 3 ครั้งคือ เช้า กลางวัน และเย็น
หลังจากนั้นไม่นานเห็ดก็จะออกดอก และสามารถจะเก็บผลผลิตได้ทุกวันติดต่อกันภาพประกอบ 2



ภาพประกอบ 2 เห็ดนางฟ้า

ป.3 การปฏิบัติงาน

ป.3 หมายถึง การปฏิบัติงาน โดยสมาชิกของโครงการเรียนรู้เรื่องการทำแหนมเห็ด จากปราชญ์ชาวบ้านสาธิตการทำแหนมเห็ด มีวิธีการทำแหนมเห็ดคือ ขั้นตอนเตรียม (1) ใบตองกล้วย กระเทียม พริกสด ข้าวสุก หนัสมุข รสดี (2) ดอกเห็ด (3) ซิง (4) มิดและอื่น ๆ ขั้นตอนปฏิบัติการสมาชิกโครงการร่วมมือกันฝึกปฏิบัติการทำแหนมเห็ดโดย (1) วิธีการคัดเลือกจากดอกเห็ดที่สดและดอกไม่ใหญ่ ถ้าคัดเลือกเห็ดดอกใหญ่จะฉีกเป็นชิ้นเล็ก ๆ ยากและรับประทานไม่อร่อยเพราะเห็ดมีอายุของดอกเห็ดหลายวัน (ชาวบ้านเรียกว่า “เห็ดแก่”) (2) นำดอกเห็ดที่คัดเลือกจากดอกเห็ดเล็ก ๆ มาตัดขาและฉีกดอกเห็ดเป็นชิ้นเล็ก ๆ ได้จำนวนมากตามความต้องการ (3) ล้างเห็ดให้สะอาด (4) นึ่งเห็ดให้สุกและตากเห็ดให้แห้ง (5) นำเห็ดที่สุกและแห้งคลุกเคล้ากับเครื่องปรุง กระเทียม พริกสด หนัสมุข ข้าวสุก ปรุงด้วยรสดีหรือน้ำปลา (6) ห่อด้วยใบตองและบรรจุเป็นผลิตภัณฑ์เก็บไว้ 1 วัน เพื่อการบริโภคหรือจำหน่ายเป็นรายได้เสริมในครัวเรือน (ถ้าต้องการเก็บแหนมเห็ดไว้หลายวันต้องเก็บไว้ในอุณหภูมิที่เย็นเก็บได้ประมาณ 2-3 วัน) อย่างไรก็ตามการทำแหนมเห็ดมีข้อบกพร่องจะเก็บแหนมเห็ดไว้ไม่ได้หลายวัน แหนมเห็ดจะเน่าเสียไม่สามารถรับประทานหรือขายได้ภาพประกอบ 3



ภาพประกอบ 3 การปฏิบัติการทำแหนมเห็ด

ป. 4 การปรับปรุงประเมินผลงาน

ป.4 หมายถึง การปรับปรุงประเมินผลงาน เป็นกิจกรรมที่สมาชิกในโครงการเด็กด้อยโอกาส ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน กลุ่มสตรีแม่บ้าน ปราชญ์ชุมชน คณะทีมงานโครงการและนักวิชาการจากสถาบันการศึกษาเข้าร่วมกันประเมินผลงานจาก ป.1 ถึงป.3 โดยวิธีการถอดบทเรียนเล่าเรื่องความรู้ที่ได้เรียนรู้เรื่องแหนมเห็ด ทำให้วิถีชีวิตเกิดการเปลี่ยนแปลงในมิติครอบครัว ชุมชน เศรษฐกิจ และสังคม ดังนี้ “มิติครอบครัว ผู้ปกครองมีความสุขเพราะลูกมีความรับผิดชอบร่วมทำงาน ทำแหนมเห็ดได้พูดคุยกับพ่อแม่มากขึ้น ถ้าพูดกล้าแสดงออก เขียนหนังสือถูก อ่านหนังสือคล่อง เพราะได้ร่วมกันเขียนความรู้ร่วมกันระหว่างคนในครอบครัวและเพื่อน ๆ ที่เป็นสมาชิกในโครงการช่วยกันจดจำความรู้เขียนบันทึกไว้” “มีอาหารแหนมเห็ดและขายได้ในตลาดท้องถิ่นในหมู่บ้านตนเองและหมู่บ้านใกล้เคียง เพราะแหนมเห็ดทำง่าย ลงทุนน้อย” “สุขภาพปลอดภัยเพราะได้ทำแหนมเห็ดด้วยตนเอง ไม่มีสารอื่นเจือปนอาหารแหนมเห็ด ใช้สูตรธรรมชาติในท้องถิ่นตนเอง มีพริก กระเทียม ใบตอง อื่นๆ”

“มิติด้านสังคมมีการรวมกลุ่มการแก้ไขปัญหาเด็ก ลูกหลานตนเองไม่ให้ไปติดสื่อบิดการพนัน เที่ยวเตร่ ตีกันตามห้างขายสินค้าในเมือง” “มีความสามัคคีคนรวยแบ่งปันคนจน เจ้าของโรงเห็ดใจดีบริจาคดอกเห็ดและสอนความรู้ ทำให้ได้ความรู้การเพาะเห็ด การแปรรูปเห็ด” “และคิดว่าเป็นหมู่บ้านพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง รู้จักกันทุกคนในตำบลหนองโน”

“ในมิติของชุมชนพบว่า เป็นชุมชนให้การส่งเสริมการทำงานร่วมกันแบบร่วมมือกันไม่ถือว่าเป็นลูกคนรวย ลูกคนจน เพราะแกนนำเด็กด้อยโอกาสซึ่งเป็นหัวหน้ากลุ่มเด็กเป็นเด็กเรียนเก่งแต่ไม่เอาเปรียบน้อง ๆ ให้ความรู้แนะนำกลุ่มตนเองทำเห็ดมีความสุขจริง ๆ ได้มีเพื่อนต่างชุมชนด้วย” “อยากให้ชุมชนอื่น ๆ มีกิจกรรมดี ๆ เหมือนตำบลของพวกเรา” “ต้องการได้ความรู้เพิ่มเติมจากหน่วยงานอื่น ๆ มาสอนความรู้เรื่องอื่น ๆ ด้วย ทำให้ชุมชนมีความรู้วิชาชีพหลาย ๆ ประเภทต่อไป” และ “ด้านเศรษฐกิจเป็นเศรษฐกิจการทำแบบพออยู่พอกินจากสิ่งที่ชุมชนมีเป็นสิ่งที่ดี แต่ถ้าทำเห็ดทุกครัวเรือนจะจำหน่ายยากถ้าไม่รวมกลุ่มเป็นสหกรณ์กลุ่มอาชีพเห็ดเห็ดเป็นรูปธรรม ไม่ใช่ทำแบบแข่งขันกันขายเห็ด” วิธีการแก้ไขให้เห็ดได้ประโยชน์อย่างยั่งยืนต้องทำเป็นกลุ่มสหกรณ์” (การถอดบทเรียนเล่าเรื่องการทำเห็ดวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556 ณ แหล่งเรียนรู้ชุมชนปทุมทศบุรีสิงห์ ฤทธิเดช จังหวัดมหาสารคาม) ภาพประกอบ 4



ภาพประกอบ 4 การประเมินผลการเล่าเรื่องการทำเห็ด

ป.5 การประยุกต์ใช้

ป.5 หมายถึง การประยุกต์ใช้ เป็นกิจกรรมหลังขั้นตอนการประเมินผลจากสมาชิกที่เข้าร่วมโครงการได้ใช้ความรู้จากเรื่องนี้ ทำให้คุณภาพชีวิตของเด็กด้อยโอกาส ผู้ปกครอง กลุ่มสตรีแม่บ้าน เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยอ้อมคือ เด็กด้อยโอกาสได้ใช้ความรู้เรื่องเห็ดไปจัดปายนิเทศ จัดทำโครงการในสถาบันการศึกษาของตนเอง และประกอบอาชีพขายเห็ดระหว่างเรียนได้มีทุนการศึกษา ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้น เป็นเหมือนกิจกรรมเผยแพร่อาชีพของคนในหมู่บ้านตนเอง มีคนสนใจเข้ามาเรียนรู้การเพาะเห็ดนางฟ้า การทำเห็ดเห็ดถือเป็นการเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นไปสู่ชุมชนอื่น ๆ มีภาคีเครือข่ายเพิ่มมากขึ้น และผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน กลุ่มสตรีแม่บ้าน มีทักษะการสื่อสาร กล้าแสดงข้อคิดเห็นในการประชุมในหมู่บ้านตนเองเป็นการปลูกฝังความเป็นประชาธิปไตยของชุมชนโดยรับฟังความคิดเห็นคนอื่น ๆ มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้การประยุกต์ใช้มีประโยชน์โดยตรง บางคนมีอาชีพรับจ้างตัดดอกเห็ดในโรงเห็ดของปราชญ์ชาวบ้าน เพราะมีความคุ้นเคยสร้างสัมพันธภาพ

อันดีกับเจ้าของโรงเพาะเห็ด จากที่ได้ไปเรียนรู้ความรู้เรื่องเห็ดและบางคนได้ใช้ความรู้ชุมชนประกอบอาหาร ทำเห็ดหมักทำเป็นอาชีพเสริมในระบบตลาดท้องถิ่นหมู่บ้านตนเองและหมู่บ้านใกล้เคียง เกิดมีรายได้ในครัวเรือน เป็นเงินสดเกิดขึ้นทุกวันตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีพออยู่พอกินเหลือจากบริโภคแล้วได้ขายทำรายได้

ปัจจัยเกื้อหนุนเสริมสร้างคุณภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาส

สืบเนื่องจากการปฏิบัติงานทักษะทางสังคมแบบ 5 ป. ซึ่งเป็นทักษะกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม ส่งผลให้คุณภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาสดีขึ้นเนื่องจาก เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กด้อยโอกาสเชิงพื้นที่คือ (1) มีผู้นำที่เป็นคนเก่งการปฏิบัติมากกว่าเก่งพูด ทั้งผู้นำเด็กด้อยโอกาส และผู้นำภาคประชาชนร่วมจัดกิจกรรมการเรียนรู้การเพาะเห็ดและการทำเห็ดหมักร่วมกันอย่างเต็มใจ (2) มีระบบการทำงานแบบมีส่วนร่วมโดยทีมสหวิชาชีพภายในชุมชนคือ ราษฎรชาวบ้านบูรณาการกับความรู้สากลเรื่องเห็ดจากทีมนักวิชาการเข้าไปช่วยเหลือร่วมกับองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ที่มีจุดมุ่งหมายตรงกันคือ พัฒนาเด็กด้อยโอกาสร่วมกันอย่างเป็นองค์รวม (3) มีกระบวนการประเมินผลตามสภาพจริงที่เด็กด้อยโอกาสนำความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในครัวเรือนตนเองไปประยุกต์ใช้ในสถาบันการศึกษาทำให้เด็กด้อยโอกาสรู้คุณค่าในผลงานที่ตนเองทำว่าจะนำไปใช้ประโยชน์เรื่องการเรียน เด็กด้อยโอกาสจึงให้ความสนใจ ตั้งใจปฏิบัติชิ้นงานได้ด้วยความสุขและความภูมิใจ (4) มีกระบวนการเผยแพร่ผลงานด้วยการจัดทำเป็นเอกสารและเป็นโครงงานเผยแพร่สู่หน่วยงานอื่น เกิดประโยชน์ในองค์กรอื่น ๆ ได้เข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน สามารถขยายผลไปสู่ชุมชนอื่น ๆ ได้ และ (5) มีความเท่าเทียมกันทุกคนเพราะทุกคนมีสิทธิเรียนรู้แบบตลอดชีวิตร่วมกันทุกช่วงวัยทั้งเด็กด้อยโอกาส พ่อ-แม่ กลุ่มสตรีแม่บ้าน ผู้นำชุมชน และนักวิชาการ ไม่ได้แบ่งสถานะทางสังคม แต่ทุกคนกล้าแสดงความคิดเห็นร่วมกันซึ่งเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานโดยได้รับการศึกษาตามความพร้อมของตนเอง

สรุป

จากผลของการจัดกิจกรรมปฏิบัติการสัมมาอาชีพการแปรรูปเห็ดแบบ 5 ป. ของเด็กด้อยโอกาสทางการศึกษาประเภทยากจนในชุมชนชายขอบตำบลหนองโนได้สะท้อนชีวิตที่เป็นเด็กด้อยโอกาสแต่ไม่ด้อยคุณภาพเกิดจากได้มีโครงการวิจัยกรณีประเด็นปัญหาเด็กด้อยโอกาสในจังหวัดมหาสารคาม ใช้วิธีการแก้ไขพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยได้รับโอกาสจากทุกภาคส่วนทางสังคมเข้ามาหนุนเสริมสร้างพื้นที่คุณภาพโดยมีแหล่งเรียนรู้ชุมชนบ้านหลังเรียนปทุมทศครูสิงห์ ฤทธิเดช เป็นกลไกขับเคลื่อนพัฒนาคุณภาพเด็กด้อยโอกาส เชื่อมโยงกันแบบบูรณาการเป็นองค์รวมโดยการปฏิบัติงานแบบ 5 ป. เกิดขึ้นร่วมกันทำให้สมาชิกที่เข้าร่วมโครงการเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ได้แก่ มีรั้วครอบครัวที่เข้มแข็ง เด็กเยาวชนได้ทำกิจกรรมร่วมกับผู้ปกครอง มีความใกล้ชิดซึ่งกันและกัน ชุมชนมีความเข้มแข็งโดยมีราษฎรชาวบ้านเรื่องเห็ดหมักเป็นครูแผ่นดินที่อยู่ใกล้ชิดกับชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ให้คนในชุมชนใช้ประโยชน์ความรู้ร่วมกันและเด็กด้อยโอกาสมีผลการเรียนที่สูงขึ้น เพราะได้ใช้ความรู้เรื่องเห็ดหมักเพิ่มเติมกระบวนการสื่อสาร การพูด อ่าน เขียน นำไปปฏิบัติเป็นชุดความรู้ จัดทำป้ายนิเทศจัดทำโครงงานเห็ดหมัก โดยบูรณาการกับการเรียนในระบบทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ เช่น สาระการเรียนรู้ภาษาไทย คณิตศาสตร์ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ส่งผลให้ชุมชนมีเด็กด้อยโอกาสประเภทยากจนมีคุณภาพ

ชีวิตด้านทักษะอาชีพเพื่อการเพาะเห็ด แปรรูปเห็ดจะประกอบอาชีพได้ในอนาคต สอดคล้องกับการปฏิรูป การศึกษาทศวรรษรอบที่ 2 ปี พ.ศ. 2552 ถึง พ.ศ. 2561 ที่มุ่งเน้นให้คนไทยได้เรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ 3 ประการ คือ (1) เพิ่มโอกาสทางการศึกษาและเรียนรู้อย่างทั่วถึง (2) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน และ (3) พัฒนาคุณภาพสถานศึกษาและแหล่งเรียนรู้ยุคใหม่และพ้องกับผลการศึกษาของสถาบันรามจิตติ (2549 : 30) ให้ข้อค้นพบยุทธศาสตร์การพัฒนาระดับเยาวชนมีเป้าหมายสร้างเสริมคุณภาพสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ “ครอบครัว คุณภาพ” ที่อบอุ่น และมีเวลาให้กันพอเพียง และมีความพร้อมศักยภาพในการเลี้ยงดูบุตรหลานอย่างดี “การมีสื่อ คุณภาพ” ที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลในการสร้างสรรค์ความรู้ทักษะและค่านิยมที่ดีให้แก่ครอบครัว การมี “พื้นที่คุณภาพ” ซึ่งหมายถึงการจัดระเบียบสังคมที่ลดหรือจำกัดพื้นที่เร่ร่อนในเขตเมืองควบคู่ไปกับการลงทุนใน พื้นที่สร้างสรรค์สำหรับเยาวชนให้มากขึ้นและการมี “การศึกษาคุณภาพ” ที่เปี่ยมความพร้อมด้านทรัพยากรครูและ หลักสูตรที่จะช่วยให้เด็กรุ่นใหม่เข้มแข็งทั้งร่างกาย สติปัญญา และจิตใจ เหมือนกับกรณีตัวอย่างของเด็กด้อย โอกาสยากจนในชุมชนชายขอบตำบลหนองโน มีกิจกรรมดี ๆ เชิงบวกเรียนรู้อาชีพการเพาะเห็ด การแปรรูปเห็ด ร่วมกับผู้ประกอบการ ราษฎรชาวบ้าน กลุ่มสตรีแม่บ้าน และผู้นำชุมชน เป็นการส่งเสริมให้เด็ก มีพื้นที่ที่เสถียรหลักคือ พื้นที่คุณภาพ ครอบครัวคุณภาพ การศึกษาคุณภาพและสื่อคุณภาพ จากการได้มีโอกาสเลือกทำกิจกรรมที่ตนเอง ชอบใจ และมีต้นทุนทางสังคม เกิดจากภาคประชาชนในชุมชน คือมีทุนการผลิตเรื่องความรู้จากครูราษฎรชุมชน เป็นสื่อบุคคล ซึ่งเป็นสื่อที่มีคุณภาพด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้เด็กด้อยโอกาสมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและกิจกรรม การปฏิบัติงานแบบ 5 ป. เกิดประโยชน์ต่อผู้สนใจที่จะนำไปใช้เป็นกระบวนการปฏิบัติงานแบบมีส่วนร่วมใน โครงการต่างๆ

เอกสารอ้างอิง

- กมลินทร์ พินิจภูวดล. (2541). **แนวทางและมาตรการในการจัดการศึกษาของเด็กด้อยโอกาส**. รายงาน
ผลการวิจัย. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- การถอดบทเรียนเด็กด้อยโอกาสจังหวัดมหาสารคาม วันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556 ณ แหล่งเรียนรู้ชุมชนปทุม
ครูสิงห์ ฤทธิเดช จังหวัดมหาสารคาม
- การถอดบทเรียนเล่าเรื่องการทำเหมเห็ดวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556 ณ แหล่งเรียนรู้ชุมชนปทุมครูสิงห์
ฤทธิเดช จังหวัดมหาสารคาม
- เด็กชายเอ และเด็กหญิงบี (นามสมมติ) ถอดบทเรียน วันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556 ณ แหล่งเรียนรู้ชุมชนบ้าน
หลังเรียนปทุมครูสิงห์ ฤทธิเดช จังหวัดมหาสารคาม
- ประเวศ วะสี. (2544). **ความจริงของชีวิต**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์.
- เว็บไซต์ <http://www.bopp-obee.info/> ของสำนักคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ข้อมูล ณ วันที่ 25
พฤศจิกายน 2553

- สถาบันรามจิตติ. (2549). **สมุดรายนามข้อมูลตัวบ่งชี้รายจังหวัด 2549-2550**. ในโครงการติดตามสภาวะการณ
เด็กและเยาวชนรายจังหวัด กรุงเทพฯ : สถาบันรามจิตติ.
- สมบัติ ฤทธิเดช และคณะ. (2555). **โครงการพัฒนาเครือข่ายการจัดการเชิงพื้นที่เพื่อวิเคราะห์สภาวะการณและ
การขับเคลื่อนการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กและเยาวชนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง**.
กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ. (2543). **การจัดการศึกษาทางเลือกโดยศูนย์การ
เรียนในสถานสงเคราะห์และในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ :
ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (สืบค้นเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2554).
<http://www.nesdb.go.th>.
- องค์การบริหารส่วนตำบลหนองโน. (2552). **รายงานแผนปฏิบัติงานองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโน
อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม 2552-2555**. มหาสารคาม : องค์การบริหารส่วนตำบลหนองโน.